

УДК 796.5:94(477.87)“18/19”

Б. М. Носа

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ЗАКАРПАТТІ (кін. ХІХ – ПОЧ. ХХІ ст.): КОРОТКИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

У статті узагальнено та здійснено спробу систематизації історіографії розвитку туризму на Закарпатті кін. ХІХ–поч. ХХІ ст. За хронологічним принципом розглянуто основні праці австро-угорського, чехословацького, угорського, радянського періодів та доби незалежності, присвячені зазначеній тематиці. Визначено етапи, основні напрями та ключові проблеми вивчення туристично-рекреаційної галузі у різні суспільно-історичні періоди життя Закарпаття. Значну увагу приділено історії дослідження гідрологічних туристичних ресурсів краю та їх використання в санаторно-курортній галузі.

Ключові слова: туризм, туристичні маршрути, туристична інфраструктура, туристична галузь, рекреація, історія, історіографія, краєзнавчі дослідження.

Туристична галузь Закарпаття займає важливе місце в соціально-економічному житті краю і має понадстолітню історію розвитку. Її становлення припадає на кін. ХІХ–поч. ХХ ст., а на сучасному етапі вважається одією із пріоритетних в області. Незважаючи на це, проблема історичного аналізу розвитку туризму в регіональному вимірі залишається недостатньо вивченою. Не набули висвітлення й питання історіографії розвитку туризму на Закарпатті. Найбільш вагомим розробкою в цьому напрямі є стаття Ш. Бергхауера [1], в якій окреслено основні етапи вивчення туризму. Окремі аспекти зазначеної проблеми розглядали дослідники І. Крал та А. Свобода [2], Ф. Шандор [3] тощо.

Об'єкт дослідження – наукові праці, періодичні видання, путівники, довідники тощо, присвячені питанням розвитку та вивченню особливостей туризму на Закарпатті.

Мета статті – узагальнити, систематизувати та проаналізувати історіографію досліджень розвитку туризму на Закарпатті кін. ХІХ–поч. ХХІ ст.

Дослідження в галузі туризму, як і сам її розвиток, пройшли кілька етапів. Умовно їх можна розділити на австро-угорський, чехословацький, угорський, радянський періоди та добу незалежності. Протягом цього часу туристична галузь краю зазнавала численних трансформацій, змінювались уявлення про призначення туризму, зміщувалися й акценти у його дослідженні. Протягом окресленого періоду друком виходили комплексні краєзнавчі дослідження, праці природо- та культурознавчого спрямування, путівники, спеціалізовані довідники, окремі статті й видання, присвячені питанням туристичної галузі краю. Огляд таких матеріалів сприяє формуванню цілісного уявлення про історію становлення й розвитку туристичної галузі, структуризації підходів щодо її вивчення та розбудови у різні суспільно-історичні періоди життя Закарпаття.

Туристична діяльність краю періоду Австро-Угорщини носила фрагментарний характер. Найбільше територія славилась привабливістю “дикої” природи, придатної для організації полювання та мисливства. Відомо й про облаштування туристичних притулків і пансіонатів, функціонування водокупалень та використання мінеральних вод, заснування перших туристичних організацій.

У другій половині ХІХ ст. відсутні окремі дослідження розвитку туризму краю в цілому, однак саме цей час ознаменувався появою комплексних географічних та історичних праць про окремі населенні пункти території Закарпаття: географічний словник Угорщини Е. Фийнеша (1851 р.) [4], праця Й. Табоді про історію та сучасність Мукачеве (1861 р.) [5], збірник про Мараморощину під редакцією І. Сіладі (1876 р.) [6], монографії про Берегівську округу (1881-1882) [7] та Мукачево (1907 р.) [8] Т. Легоцького тощо. Всі ці праці дають загальне уявлення про історію, культуру, природні особливості краю та становлять значний інтерес з погляду вивчення його туристичного потенціалу. Крім того, з видань І. Сіладі та Т. Легоцького [6, 7] дізнаємось про традицію використання з лікувально-рекреаційною метою мінеральних вод. Так, у збірнику І. Сіладі подано загальні відомості про 234 відомих джерел таких вод на Мараморощині, їх різновиди за хімічним складом та особливості використання. Значну увагу цій темі приділяє Т. Легоцький. Автором описано основні рекреаційні локації краю (Свалява, Поляна, Плоске, Оленьово, Неліпине тощо), введено історичний екскурс про дослідження мінеральних джерел та розвиток на їх базі організованого й самодіяльного водокупання. З його праці стає відомо й про комерційну реалізацію мінеральних вод.

Особливості туристичної діяльності кін. ХІХ–поч. ХХ ст. розкривають й туристичні путівники. Так, у 1885 р. в рамках діяльності туристичного бюро “Reiseburo” при центральній канцелярії у Мукачеві виходить ілюстрований путівник з туристичною мапою домінії, а в 1890 році – туристичний путівник з мапою Тересвянської долини, укладений Г. Зайделем (“Tescow-Koningsfeld”), 1897 року опубліковано путівник по Берегівській окрузі (Y. Sart “Beregwar-Reisefurher”). У 1912 році Т. Легоцький публікує нарис про мукачівський замок та його околиці, що є по суті й туристичним путівником [3, с.184-185]. Сам факт видання перших туристичних путівників вказує не тільки на розгортання організованої туристичної діяльності, а й на початок туристичного просування краю. Крім того, путівники відтворюють основні відомості про тодішні туристичні зони та пропонувані види відпочинку.

На зламі ХІХ–ХХ ст. з'являються й кілька публікацій про туристичну сферу Закарпаття у спеціалізованій угорській періодиці, зокрема відомих часописах “Turista Közlöny” та “Turisták Lapja”.

Із входженням території Закарпаття до складу Чехословацької Республіки туристична галузь краю зазнає суттєвих змін. Розширюється й спектр досліджень туризму, який в цей час починає розглядатись як галузь народного господарства, покликана шляхом залучення додаткових прибутків у регіон покращити рівень життя місцевого населення. Швидкими темпами розвивається туристична інфраструктура.

Активізація туристичної діяльності 20–30-х рр. ХХ ст. зумовлена й діяльністю відомої в республіці організації – “Клубу чехословацьких туристів”. Діяльність клубу передбачала вивчення туристичних можливостей краю, розширення мережі маркованих маршрутів, будівництво притулків для подорожуючих, налагодження співпраці з установами лісового господарства, облагородження територій та екскурсійних об’єктів, популяризацію Підкарпатської Русі як туристичної зони. У 30-х роках клуб мав свої відділення в усіх окружних центрах краю.

Починаючи з 1920-х років, друком виходять універсальні праці та збірники про суспільно-політичне, економічне та культурне життя краю [9, 10, 11], в яких окремими фрагментами окреслюються відомості про привабливість його культурних та природних ресурсів.

Тривали й окремі природознавчі дослідження території. Увагу привертають розвідки Ф. Віташека про гірські масиви краю [12], М. Малоха – про Боржавські полонини [13], комплексне тритомне видання “Боржава в Підкарпатській Русі” [14]. В цих працях не лише охарактеризовано особливості природних ресурсів, а й подано інформацію про їх освоєння та використання. Значний інтерес у контексті туристичних досліджень становлять праці, присвячені вивченню бальнеологічних ресурсів краю. Про особливості використання мінеральних вод та функціонування водокупалень дізнаємось зі сторінок вже згаданих комплексних збірників 20-х рр. [9, с. 45-47; 11, с.38-40]. Важливі розробки у цьому напрямі належать відомому досліднику Ф. Вайснеру – автору статей та окремих праць про мінеральні ресурси краю [15, 16].

Якісних змін зазнають туристичні путівники. Фундаментальною туристичною працею цього періоду є “Туристичний путівник Підкарпатської Русі та Словаччини на схід від Кошиць” І. Крапа та А. Свободи [2]. За своїм змістом це унікальне видання, в якому вперше зведена інформація про мережу туристичних маршрутів краю з детальним описом, картами та практичними рекомендаціями щодо їх проходження. Окрім того, подано ґрунтовний аналіз можливостей сфери гостинності (організації проживання і харчування) та транспортної інфраструктури.

Цінним краєзнавчим виданням є путівник Я. Достала “Підкарпатська Русь” [17], в якому описані туристичні маршрути 1930-х років. Окрім туристичної та рекреаційної привабливості краю, він містить інформацію про соціально-економічне, культурне та релігійне життя всіх населених пунктів. Також Я. Достал є автором туристичних роз’яснень топографічних карт, що видавалися “Клубом чехословацьких туристів” [17, с.5].

У 30-х рр. ХХ ст. в універсальних збірниках про життя на Підкарпатській Русі розміщено й статті про туризм Й. Петерле [18], К. Дравецького [19], Ф. Габрієла [20], у яких розглянуто особливості та основні напрями розвитку туризму, актуальні проблеми туристичної інфраструктури, найпопулярніші екскурсійні об’єкти, діяльність “Клубу чехословацьких туристів”. Крім того, гостро порушується питання про необхідність популяризації туристичної привабливості краю з метою залучення закордонних туристів. Цій темі присвячена і окрема стаття А. Ільковича “Значення закордонної відвідуваності для Підкарпатської Русі”, 1936 р. [21]. Варто відзначити, що у цьому році з метою “пропаганди” Народногосподарською радою організовано конкурс на кращі статті та фото краю [19, с.188], а в Ужгороді створено “Союз по пропаганді П. Русі”, який мав канцелярію у Празі [21, с.11].

У період угорської окупації (1939-1944 рр.) матеріальні надбання туристичної індустрії Закарпаття зазнали значних втрат. В цей час галузь спрямована на швидку реабілітацію угорських солдат шляхом використання потенціалу термальних та мінеральних вод краю [3, с.187].

Зменшується й науковий інтерес до дослідження туризму. Окремі статті загального спрямування про туристичні маршрути та об’єкти краю опубліковані в часописі “Turisták Lapja” (К. Шіналі [22, 23], І. Шугар [24], Б. Шуйто [25]).

В радянський період туризм Закарпаття набуває нового змісту та форм. Туристична галузь поступово набуває ознак систематичного впорядкування та переходить до централізованого державного управління. Формуються мережі всесоюзних та міських маршрутів з обслуговуючими їх туристичними базами. Розвивається бальнеологія та курортологія. Туризм стає одним із інструментів пропаганди “переваг” комунізму та способом відпочинку й оздоровлення “радянської людини”.

З приєднання території Закарпаття до СРСР стрімким розвитком характеризуються природознавчі дослідження, які передбачали численні наукові експедиції з метою вивчення природних ресурсів, можливостей їх використання, створення відповідних карт. Розвивається рекреаційна географія. Результати таких досліджень формують підґрунтя для використання природних багатств з туристичною метою. Наукові праці В. Бондарчука [26], С. Генсірука [27], Є. Малеева [28] та ін. на якісно новий рівень виводять дослідження Українських Карпат, їх фізико-географічних особливостей, флору і фауну, освоєння та можливостей використання. Отримані результати, беззаперечно, стали цінним практичним орієнтиром для ефективної організації гірського відпочинку.

Варто відзначити, що протягом 50–70-х рр. дослідження сфери туризму нерозривно пов’язано із природознавчим спрямуванням. Саме у географічних виданнях знаходимо окремі структурні частини про найпопулярніші туристичні локації краю. Так, до прикладу, основні туристичні маршрути по Закарпаттю 50-х років оглянуто в “Географії радянського Закарпаття” В. Анучина [29] та географічному нарисі О. Діброви [30]. Авторами окреслено найвідвідуваніші туристичні об’єкти Ужгорода, Мукачеве, Хуста, Сваляви, Рахова тощо,

подано інформацію про транспортне сполучення, запропоновано схематичну карту маршрутів [29]. Своєрідним поєднанням вивчення геологічних особливостей Карпат та їх використання із аналізом гірських туристичних маршрутів є видання Є. Лазаренка "По вулканічних Карпатах" (1978 р.) [31]. Видання містить практичні рекомендації для подорожуючих та відомості про природні пам'ятки.

В радянський період продовжився й перманентний процес дослідження водних ресурсів території Закарпаття, особливо мінеральних та термальних вод. Значна увага приділяється використанню таких ресурсів у санаторно-курортній галузі. Так, у 1956 році друком виходить ґрунтовна праця В. Мещенка "Мінеральні джерела Закарпаття" [32], в якій область розглядається як курортна територія, а мінеральні води у поєднанні з іншими природними об'єктами – незмінним атрибутом туристичного потенціалу краю. У розрізі окремих населених пунктів сформована своєрідна карта мінеральних джерел із зазначенням їх хімічних особливостей та рекомендаціями щодо лікування. Серед інших, варто відзначити працю Г. Василевського "Водні багатства Карпат" [33], присвячену проблемам та перспективам використання гідроресурсів Закарпаття, у тому числі термальних та мінеральних вод з рекреаційною метою. Окрім відомостей про основні родовища та їх особливості, автор зосереджує увагу й на те, що рекреаційний потенціал таких ресурсів використовується лише частково окремими санаторіями, водолікарнями та плавальними басейнами. Доповненням даної теми є аналіз використання 50-ти пунктів мінеральних вод у комплексній праці К. Геренчука [34].

Окремими виданнями виходили й дослідження історико-культурних пам'яток краю. Так, у праці І. Попа "В горах і долинах Закарпаття" [35] розглянуто культурні ресурси області за основними туристичними напрямками. Зокрема, автор акцентує увагу на наявності в краї значної кількості зазначених ресурсів, а саме: замки та палаци, культові споруди, пам'ятки архітектури, дерев'яного зодчества та народних промислів. Історико-культурні пам'ятки розглядаються як екскурсійні об'єкти та важлива складова туристичної привабливості краю.

Окремої уваги заслуговують туристичні путівники радянського періоду, які відтворюють весь спектр пропозицій туристичної галузі того часу, а також процес розширення туристичної діяльності. Окрім буклетів про туристичні місця Закарпаття, починаючи із 60-х років, друком виходять змістовні путівники загального та спеціалізованого спрямування. Серед них знайдемо видання, присвячені можливостям юнацького відпочинку [36], гірськолижного туризму [37], туристичного потенціалу Закарпаття у загально-республіканському контексті [38], висвітленню інформації про мережі планових маршрутів Туристично-екскурсійного управління та пропозицій для самодіяльного туризму [39]. Увагу привертають комплексні туристичні путівники 80-х років [40, 41], в яких, окрім детальної інформації про маршрути, санаторно-курортні заклади, туристично-екскурсійні організації краю, подано відомості про народне господарство, освіту, науку, культуру, мистецтво, пам'ятки. Показовим є факт розміщення у них резюме угорською, румунською та словацькою мовами, що демонструє зорієнтованість не тільки на вітчизняних, а й закордонних туристів. Відомо й про видання путівників іншими мовами [42].

Варто зазначити, що більша частина публікацій цього періоду підготовлена в стилі соціалістичної пропаганди, однак, незважаючи на це, залишається важливою основою для дослідження особливостей організації туризму того часу. Деяке послаблення пропагандистської тенденції спостерігається наприкінці 1980-х рр. В цей час починає акцентуватись увага й на природоохоронних аспектах туристичної діяльності. Так, проблема підвищення рівня "культури туризму" та збереження сталого розвитку території, пошуку механізмів збалансованого співіснування туристів і природних багатств краю привернула увагу Ю. Жмайла [43]. Листівки та буклети на природоохоронну тематику розповсюджувались й органами державної влади.

Якісно новий етап дослідження туризму припадає на період незалежності, особливо другу пол. 90-х–2000-х рр. Саме в цей час в Україні формуються теоретичні та методологічні основи туризмознавства, розвивається туристичне краєзнавство. Туризм Закарпаття стає об'єктом численних наукових досліджень фахівців різних спеціальностей (економіки, географії, історії, соціології тощо). З даної тематики захищено кандидатські дисертації (Гоблик В. [44], Бергхауер Ш. [45]). Долучаються до вивчення туристичної галузі й окремі представники органів державної влади.

Незважаючи на такі здобутки, актуальною залишається проблема історичного аналізу розвитку туризму на Закарпатті. Окремі напрацювання в цьому напрямі належать відомому туризмознавцю Ф. Шандору, зокрема стаття "Становлення туристичної галузі в Закарпатті: історичний аспект" [3] та матеріали, розміщені в комплексному виданні "Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура" [46, с.69-72, 458-462].

Таким чином, аналіз історіографії досліджень розвитку туризму на Закарпатті доводить, що дана тема привертала увагу багатьох дослідників краю. На різних етапах проводилось вивчення його природних та культурних ресурсів. Починаючи з кінця XIX ст., актуальним проблемам туристичної сфери присвячені численні статті та окремі видання. Однак, необхідно зазначити, що такі дослідження спроектовані на сучасний авторам період, відсутні фундаментальні праці з вивчення туристичної сфери у її історичному розрізі. Крім того, значна частина публікацій має інформативний характер та потребує додаткового аналітичного підходу. Перспективним є дослідження розвитку туризму в порівняльному руслі з урахуванням суспільно-історичних особливостей того чи іншого періоду та залученням архівних матеріалів.

Джерела та література

1. Berghauer S. Kárpátalja turizmusának kutatástörténete / S. Berghauer // Fialat kárpátaljai magyar kutatók a természettudományi kutatásban / Barkáts J. (szerk.). – Beregszász-Ungvár : Poliprint Kiadó, 2004. – old. 79-84.
2. Král J. Turistický průvodce Podkarpatskou Rusí a Slovenskem východně od Košic / J. Král, A. Svoboda. – Mukačevo, 1923. – 116 s.

3. Шандор Ф. Ф. Становлення туристичної галузі в Закарпатті : історичний аспект / Ф. Ф. Шандор // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія : Географія. Землеустрій. Природокористування. – Ужгород : Говерла, 2013. – Вип. 1. – с. 183-189.
4. Фийнеш Е. Географічний словник Угорщини (Опис населених пунктів Закарпаття сер. XIX ст.) / переклад Й. Кобалю. – Ужгород : ТОВ "Іва", 2011. – 61 с.
5. Tobódy J. Munkács múltja és jelene a magyar történelemben / J. Tobódy. – Pest, 1861. – 114 old.
6. Máramaros megye egyetemes leírása: a magyar orvosok és természetvizsgálók... XIX-dik nagygyűlésének alkalmából / szerkeszté István Szilágyi. – Budapest, 1876. – 516 old.
7. Lehoczky T. Bereg vármegye monográfiája / T. Lehoczky. – Ungvár : Pollacsek Könyvnyomda, 1881-1882. – 864 old.
8. Lehoczky T. Munkács város új monográfiája / T. Lehoczky. – Munkács : Grünstein Mór, 1907. – 335 old.
9. Drahný V. Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry / V. Drahný, F. Drahný. – Praha, 1920. – 113 s.
10. Kozminova A. Podkarpatská Rus : práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné / A. Kozminova. – Karlin, 1922. – 128 s.
11. Podkarpatská Rus : poměři přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových / Redigovali J. Chmelař, S. Klíma, J. Nečas. – Praha : Orbis, 1923. – 211 s.
12. Vitásek F. Naše hory ve věku ledovém / F. Vitásek. – Praha, 1924. – 84 s.
13. Maloch M. Boržavské Poloniny v Podkarpatské Rusi / M. Maloch. – Praha, 1931. – 200 s.
14. Boržava v Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1932 (I), 1933 (II), 1936 (III). – 124 s., 63 s., 60 s.
15. Wiesner F. Vodstvo a minerální prameny země Podkarpatoruské : Druhé vydání / F. Wiesner. – Užhorod, 1935. – 68 s.
16. Wiesner F. Země Podkarpatská. Přírodní bohatstva / F. Wiesner // Publikace pro zem Podkarpatská Rus / Sestavil Gustav Bianchi. – Banská Bystrica, 1932. – s. 38-43.
17. Достал Я. Підкарпатська Русь (Закарпаття періоду Чехословацької Республіки : 1919-1938 рр.) / Путівник-довідник / Переклад, упоряд., допов. Ю. Фатули. – Ужгород : Карпати, 2014. – 312 с.
18. Peterle J. Turistika na Podkarpatské Rusi / J. Peterle // Publikace pro zem Podkarpatská Rus / Sestavil Gustav Bianchi. – Banská Bystrica : Slovan, 1932. – s. 95-96.
19. Дравецкий К. Развитие туристики на Подк. Руси / К. Дравецкий // Подкарпатская Русь за годы 1919-1936. – Ужгород, 1936. – с. 184-188.
20. Gabriel F. Turistika na Podkarpatské Rusi // Podkarpatská Rus : Sbornik hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi / Redigoval J. Zatloukal. – Bratislava, 1936. – s. 322-325.
21. Ількович А. Значення заграничної посещаемости для Подкарпатской Руси // Památník věnovaný u Příležitosti Převzeti nové budovy Zemského úřadu pro Zemi Podkarpatskou v Užhorodě. – Užhorod, 1936. – с. 10-11.
22. Sinály K. Jöjjetek Kárpátaljára / K. Sinály // Turisták Lapja. – Budapest, 1939. – LI. évfolyam. – old. 269-273.
23. Sinály K. Kárpátalja fatemplomai / K. Sinály // Turisták Lapja. – Budapest, 1939. – LI. évfolyam. – old. 317-321.
24. Sugár I. A Pietrosz (2026 m) és a Hoverla (2058 m) / I. Sugár // Turisták Lapja. – Budapest, 1939. – LI. évfolyam. – old. 273-276.
25. Sújtó B. Túrák a keleti végeken / B. Sújtó // Turisták Lapja. – Budapest, 1941. – LIII. évfolyam. – old. 157-165.
26. Бондарчук В. Г. Радянські Карпати (геолого-географічний нарис) / В. Г. Бондарчук. – Київ : Радянська школа, 1957. – 180 с.
27. Генсірук С. А. Ліси Українських Карпат та їх використання / С. А. Генсірук. – Київ : Урожай, 1964. – 291 с.
28. Малеев Е. Ф. Неогеновый вулканизм Закарпатья / Е. Ф. Малеев. – Москва : Наука, 1964. – 252 с.
29. Анучин В. А. География советского Закарпатья / В. А. Анучин. – Москва : ГИГЛ, 1956. – 297 с.
30. Діброва О. Т. Закарпатська область (географічний нарис) / О. Т. Діброва. – Київ : Радянська школа, 1957. – 104 с.
31. Лазаренко Э. А. По вулканическим Карпатам : Путеводитель / Э. А. Лазаренко. – Ужгород : Карпаты, 1978. – 96 с.
32. Мещенко В. Минеральные источники Закарпатья / В. Мещенко / Под ред. проф. М. С. Туркельтауба. – Ужгород : ЗОИ, 1956. – 60 с.
33. Василевський Г. А. Водні багатства Карпат / Г. А. Василевський. – Ужгород : Карпати, 1973. – 184 с.
34. Природа Закарпатської області / За ред. К. І. Геренчука. – Львів : Вища школа, 1981. – 156 с.
35. Поп И. И. В горах и долинах Закарпатья / И. И. Поп. – Москва : Искусство, 1971. – 136 с.
36. Юний турист в Карпатах : Путівник укр. та рос. мовами / Підготували : В. Г. Демченко, Ю. В. Петрушко, Є. М. Угровов, С. М. Рурак. – Ужгород : Карпати, 1966. – 320 с.
37. Галяпин В. Т. Закарпатские горнолыжные : издание второе, дополненное / В. Т. Галяпин, А. А. Сарваша, С. А. Щербаков. – Ужгород : Карпаты, 1965. – 67 с.
38. Архипец Е. Украина – край туризма. Туристические маршруты и базы / Е. Архипец. – Киев : Здоровье, 1967. – 280 с.
39. Галяпин В. Туристы в Карпатах : Путеводитель / В. Галяпин, С. Щербаков. – Ужгород : ЗОКГИ, 1962. – 176 с.
40. Барановская Г. И. Туристу о Закарпатье : Путеводитель / Г. И. Барановская, А. М. Барановский, М. И. Барановский. – Ужгород : Карпаты, 1986. – 128 с.
41. Советское Закарпатье : Путеводитель-справочник / [Ю. И. Балег, С. И. Бобинец, С. К. Ваш и др.; Сост. В. А. Кандель, Л. Д. Годованый]. – Ужгород : Карпаты, 1983. – 336 с.
42. Pop D. Uzhgorod and Mukachevo : A Guide / D. Pop, I. Pop. – Moscow : Raduga Publishers, 1987. – 126 p.
43. Жмайло Ю. В. Природа Закарпаття та туризм / Природні багатства Закарпаття / Упоряд. В. А. Боднар. – Ужгород : Карпати, 1987. – с. 270-278.
44. Гоблик В. В. Формування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі (на прикладі Закарпаття) : Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня к.геогр.н. : 08.00.05 / В. В. Гоблик. – Ужгород : УжНУ, 2009. – 20 с.
45. Berghauer S. A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján (?) (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében) / S. Berghauer. – Pécs, 2012. – 214 old.
46. Закарпаття 1919-2009 років : історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець ; [Редколег. : Ю. Остапеч, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко ; Відп. за вип. М. Токар]. – Ужгород : Поліграфцентр "Ліра", 2010. – 720 с.

Носа Б. М. История развития туризма на Закарпатье (кон. XIX–нач. XXI ст.): краткий историографический обзор

В статье обобщено и осуществлено попытку систематизации историографии развития туризма на Закарпатье кон. XIX–нач. XXI ст. По хронологическому принципу рассмотрены основные труды австро-венгерского, чехословацкого, венгерского, советского периодов и эпохи независимости,

посвященные указанной тематике. Определены этапы, основные направления и ключевые проблемы изучения туристско-рекреационной отрасли в разные общественно-исторические периоды жизни Закарпаття. Значительное внимание уделено истории исследования гидрологических туристических ресурсов края и их использование в санаторно-курортной отрасли.

Ключевые слова: туризм, туристические маршруты, туристическая инфраструктура, туристическая отрасль, рекреация, история, историография, краеведческие исследования.

Nosa B. M. History of tourism development in Transcarpathia (the end of the 19th and the beginning of the 21th century): a brief historiographical review

The author summarized and tried to make an attempt to systematize the historiography of tourism development in Transcarpathia at the end of the 19th and the beginning of the 21th century. The main studies of the Austro-Hungarian, Czechoslovak, Hungarian, Soviet periods and the area of the Independence of Ukraine have been considered in chronological order dedicated to this topic. The stages, main directions and key problems of studies of tourism and recreation industry in different social and political life periods of Transcarpatia have been defined. Considerable attention is paid to the history of research of hydrological tourism resources of the region and their use in the sanatorium and resort industry.

Key words: tourism, tourist routes, tourist infrastructure, tourist industry, recreation, history, historiography, regional studies.